De persoonsnaamgeving in het Lommels dialect

V. Mennen

bron
Vic Mennen, *De persoonsnaamgeving in het Lommels dialect* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 75). Hasselt 1994

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/menn002pers01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde VLDN

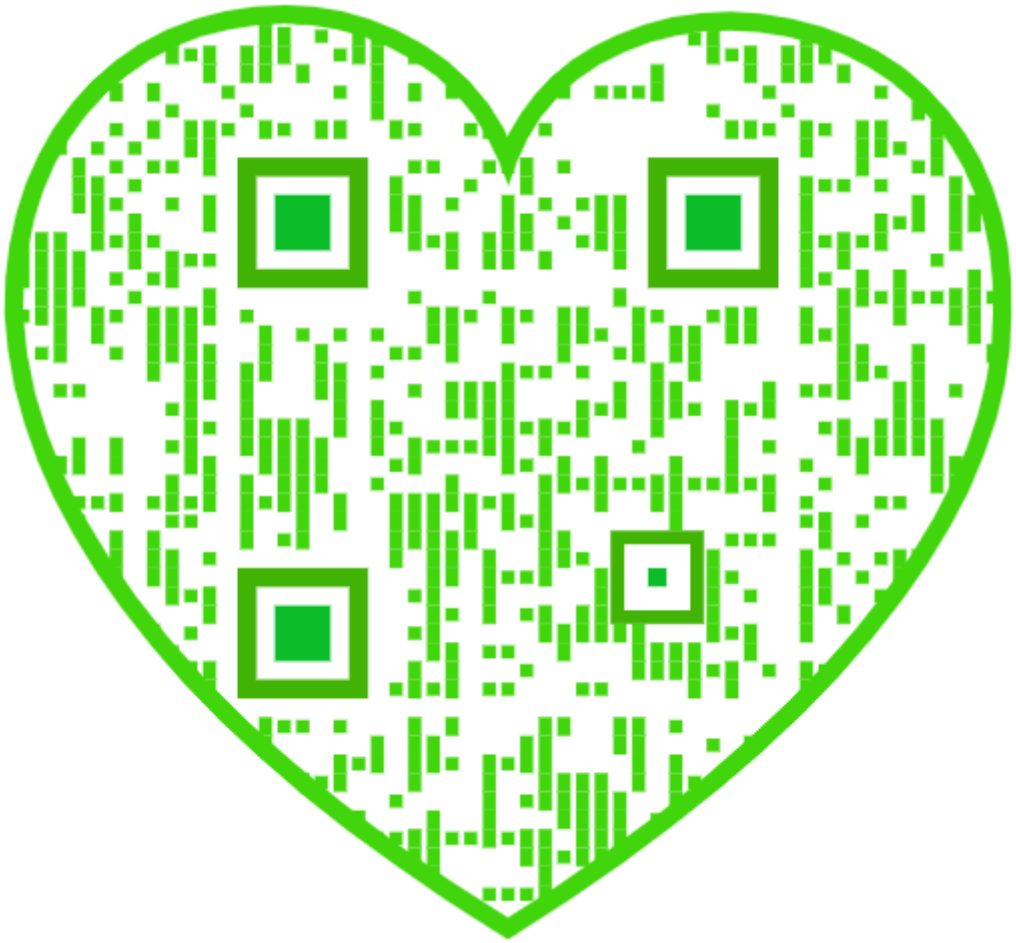

De persoonsnaamgeving in het Lommelse dialect

Inleiding

In voorbije eeuwen heeft Lommel een vrij geïsoleerde positie ingenomen. Politiekhistorisch vormde het vanaf de late middeleeuwen een Brabants dorp in de Meierij van Den Bosch en grensde het aan het Loonse (Luikse) Pelt. Na 1648 kwam het met de andere meierijdorpen als generaliteitsgebied in de Republiek der Verenigde Nederlanden terecht en zou het pas in 1839 opnieuw politiek met het Zuiden verenigd worden. Bovendien strekte zich rond Lommel in alle richtingen een enorm heidegebied uit, dat een soort natuurlijke barrière vormde en contacten met de buurdorpen uit het ambt van Pelt of de voogdij Mol-Balen-Dessel bemoeilijkte. Hierdoor bleef de Lommelse samenleving eeuwenlang relatief gesloten, wat niet enkel een grote weerslag heeft gehad op het dialect, maar ook op de persoonsnaamgeving. In hetzelfde conserverende milieu waarin de plaatselijke tongval op een zeer specifieke wijze kon gedijen, ontwikkelde zich ook de persoonsnaamgeving. Leef- en werkmilieu, in het bijzonder de agrarische activiteiten, de teutenhandel en (vanaf het einde van de vorige eeuw) de fabrieksarbeid vormden belangrijke sociolinguïstische parameters van de plaatselijke persoonsnaamgeving. Sedert 1960 hebben in een versneld tempo factoren van demografische en sociaal-economische aard de persoonsnaamgeving negatief beïnvloed. Door de bevolkingstoename (o.m. door inwijking) en de definitieve verdwijning van het op de landbouw geënte leef- en bewoningspatroon biedt Lommel geen ‘conserverende milieus’ meer om nog langer een aantal destijds specifieke verschijnselen in taal- en naamkundig opzicht te beschermen[(1)].

In dit artikel is het niet de bedoeling een exhaustief glossarium van de Lommelse persoonsnaamgeving te presenteren, maar op de eerste plaats de morfologische en syntactische karakteristieken ervan te onderzoeken. Daarna volgt een korte semantische benadering.

1. Definities[(2)]

In de persoonsnaam (PN) onderscheiden we de volgende categorieën: de voornaam (VN), de bijnaam (BN), de kollektiefnaam (KN) en de toenaam (TN).

VN: Officieel vastgelegde en vaak nog kerkelijk aanvaarde naamsvormen (doopnamen). Vaak treden expressieve varianten van officieel vastgelegde VN op (door verkorting, vervorming of diminutivering). Een belangrijk kenmerk van de Lommelse VN is dat hij niet enkel door propriale elementen gevolgd kan worden (type: Jef Stella), maar ook voorafgegaan. Er bestaat nog een (oud)

	patroon, waarbij een vaak gegenitiveerde KN of BN het eerste lid vormt van een samenstelling met een VN (type: Beikesdriekske).
BN:	PN met een identificerende functie van eigennaam en met een augmentativerende, expressieve waarde. Hij ontstaat vnl. als nieuwvorming uit een soortnaam (type: den Hinnenboer).

KN:	PN die verwijst naar een kollektiviteit, m.a.w. naar een groep personen die familie van elkaar zijn. Daar expressiviteit zich tot een individu richt en niet tot de gemeenschap, heeft de KN, in tegenstelling tot de VN en de BN, geen expressieve functie (vb. Jan Stok; Hein Stok).
TN:	Toenaam. Is ofwel een BN ofwel een KN die een individuele naam modificeert.

2. De morfologie van de persoonsnaam

2.1. Voornamen

Naast de officiële VN in het formele taalgebruik treden in de informele taalsfeer naamvormen op, die een expressieve, affectief geladen variant van de officiële naam zijn. Deze varianten ontstaan door verkorting en suffigering.

2.1.1. Verkorting

- wegvallen v.d. beginsyllabe:

Fie	< Sofie
Jaan	< Adriaan
Toon	< Antoon
Tinus	< Martinus
Sie	< Lucie
Jom	< Guillaume

- wegvallen v.d. eindsyllabe:

Baast	< Bastiaan
Giel	< Guillaume

- wegvallen v. begin- en eindsyllabe:

Han	< Johanna
Driek	< Henricus
Grad	< Gerard

- door samentrekking:

Mie	< Marie
Maai	< Maria
Sjol	< Charles
Govert	< Godfried

Met verkorting gaat soms wijziging v.h. consonantisme gepaard:

Jakke	< Johannes
Seppe	< Jozef

2.1.2. Suffigering

2.1.2.1. Classificatorische suffixen met onderscheid tussen de sekse

- het suffix -/a/ komt zowel voor bij oudere als bij jongere vrouwennamen:

oudere:	Anna, Berta, Emma, Gusta, Mia, Zefa (Josepha)
jongere:	Anja, Lia, Marina, Marita, Ria

- archaïsche Franse suffixen bij (oudere) vrouwennamen:

-/in/	: Hendrine (Hendrika), Hubertine, Josephine, Pauline
-/et/	: Antoinette, Georgette, Lisette, Trinette, Mariëtte
-/jen/	: Julienne
-/i/	: Lucie, Melanie, Rosalie

Een minimale oppositie, d.w.z. een oppositie waarbij dezelfde naam zowel een mannelijk als een vrouwelijk suffix kan hebben, is niet frequent:

Luciën	X Luciënne
Martin	X Martine
Rikus	X Rika
Theo	X Thea

Bij deze minimale opposities treedt de mannelijke VN soms op in de nulvorm:

Bert	X Berta
Frans	X Francine
Gust	X Gusta

Karakteristiek voor mannelijke VN zijn de suffixen /-s/ en /-o/, respectievelijk voor oudere en jongere namen:

/əs/ < Lat. -us:

Vinəs	< Livinus
Dorəs	< Theodorus
Bertəs	< Albertus
Mandəs	< Amandus
Stienəs	< Augustinus

/o/ van Lat. of Germ. oorsprong:

Bruno, Guido, Hugo, Leo, Ludo

2.1.2.2. Expressieve suffixen: diminutief- en augmentatiefsuffixen

Diminutiefsuffixen

Afhankelijk v.d. eindklank komen in Lommelse VN volgende diminutiefsuffixen voor:

-/kən/: na VN die eindigen op f, m, p, r en s:

/baerkən/	(Albert)
/fonskən/	(Alfons)
/ʒaefkən/	(Jozef)
/jupkən/	(Jozef)
/weləmkən/	(Willem)

-/ən/: in VN eindigend op:

vocaal/diftong:

/baerta:'ən/	(Berta)
/ʒoze:'ən/	(Josee)
/la:u'ən/	(Lauw, Laurentius)
/marja:'ən/	(Maria)

n (voorafgegaan door lange klinker):

/toi'ən/	(Antoon)
/jɔi'ən/	(Adriaan)

t (voorafgegaan door korte klinker):

/ərij'ən/	(Margriet)
/bei'ən/	(Elisabet)

-/ə'ən/: in VN eindigend op:

l:

/ʒylə'ən/	(Jules)
/nələ'ən/	(Arnold)

n (voorafgegaan door korte klinker):

/hanə'ən/	(Johanna)
/ʒanə'ən/	(Jeanne)

-/skən/: in VN eindigend op velaar:

/drikskən/	(Hendrik)
/ʒakskən/	(Jaak)

Augmentatiefsuffixen

Augmentativering kan gebeuren op morfologische wijze door toevoeging van een suffix of door verkorting. In het Lommels dialect treedt echter hoofdzakelijk syntactische augmentativering op door gebruik v.h. lidwoord.

* Morfologische augmentativering

Door verkorting van de naamsvorm:

/tres/ < Theresia

Historisch (diachronisch) gezien is het augmentatief uit het diminutief afgeleid. Voor deze VN geldt dus ook: /tres/ < /treskə/ i.p.v. */tre:skə/. Uit het diminutief heeft zich het augmentatief ontwikkeld met een nulvorm als suffix.

/bei/ < Elisabet

Ook hier is de korte augmentatiefvorm niet verklaarbaar zonder een historisch voorafgaande diminutiefvorm */bei'ən/. /bei/ is immers te verklaren uit een vroeger stadium waarin t door stembandocclusief werd vervangen[3].

/bae:i/ < Boudewijn

Boye: gefamiliariseerde vorm v. Boudin, Boidin, met syncope v. d, teruggaande op de tweeledige Germ. naam Bald-win en met later de ontronde vorm /bae:i/[5]. Voor Bode, Boye = Boudewijn pleit volgende identificatie uit het Lommelse archief: Johannes Boudenssoen junior, 1417, B.P. 1190, 321v = Johannes boyens, ARAB, R. 45043, 135r. De ontwikkeling dimunitief > augmentatief verliep dus als volgt:

*boidin > *boyen > *bo:i'ən > *bae:i'ən > bae:i.

Cf. de attestaties: Hendrik Boden, 1382; boyken, 1394; Johannes boyens, 1429; jo(hann)is dic(ti) boeyens, 1432; lysbet boykens, 1482[4].
Vgl. ook: Wouter(us) beykens, 1429, ARAB, R. 45043, 133r; Gijbel mattheus Beijken, 1639, ARAB, R. 45059, 45r.

/kai/ < Catharina

/ai/ is niet verklaarbaar zonder een voorafgaand stadium met diftongering o.i.v. het diminutiefsuffix -/kə/.

Dus: /kai/ < */kai -'ə/ < *ka:t-(kə)

/nəl/ < Arnold

De umlautsvorm is enkel verklaarbaar uit een historisch voorafgaande diminutiefvorm /nələ'ən/. Hieruit ontwikkelde zich het augmentatief.

/køp/ < Jacob

/ø/ heeft zich ontwikkeld uit het diminutief /kø p-kə/. Cf. supra.

/frens/ < Frans via dim. Frens-kə.

Door suffigering (met verkorting v.d. naamsvorm):

met suffix -/ə/ (teruggaande op Onl. in-suffix):

/saepə/ (Jozef)

met suffix -/'ə/:

/ja'ə/ (Jan)
/fa'ə/ (Frans)

met suffix -/ər/ (cf. het suffix -er in beroepsnamen:

/witər/ (Louis)

* Syntactische augmentativering

Deze komt in het Lommels het meest voor (met gebruik v.h. lidwoord). Daar de VN reeds bepaald is, kan het lidwoord hier een andere functie krijgen van expressieve, augmentatieve aard. Augmentativering door middel v.h. lidwoord treedt bij de VN op naar analogie van augmentativering v.d. BN (type: den Dop, de Kromme, de Lange). In tegenstelling tot andere dialecten treedt bij dit type geen stapelvorm (lidwoord + augmentatieve uitgang) op.

/də n dre:i/	(André)
/də go:vərt/	(Godfried)
/də søs/	(Franciscus)
/də /ɔl/	(Charles).
/dən djaek/	(Jaak, Eng. Jack)

* Opmerking:
Ten slotte mogen we de vertrouwelijke varianten Koerel, Sjoerel, van de VN Karel (of naar Franse mode Charles) niet vergeten met eerder ongewone /u/ i.p.v. /a/. Het gaat hier om geïsoleerde gevallen, waarbij het gebruik van de expressieve -oe niet tot een vast systeem heeft geleid[6]. Ook de vertrouwelijke variant For v.d. VN Ferdinand hoort hier thuis.

2.2. Bijnamen (BN)

Volgende syntactische modellen komen in het Lommels voor:
- de BN staat voor de VN: dit model heeft duidelijk een relictkarakter: Zandjanneke
- de BN treedt alleen op: de Plekker
- de BN staat na de VN: Jaak den Hollander, Gust Pap

In tegenstelling tot de VN heeft de BN op zichzelf een expressief (augmentatief, pejoratief) karakter. Dit kan echter nog versterkt worden door:
- de werking v.h. lidwoord (vooral 'starre', officiële fn. krijgen hier een expressief karakter):

Vbn. den Abraham (Abrahams), den Blits (Bleys), den Heukeleer (Van Heukelom), de Lep (Leppens), de Pen (Pennemans), de Schout (Schouteden), de Vink (Vinken).
- de uitgang -er, teruggaande op het nomen agentis (a) of op frequentatieve werkwoorden (b):

  Vbn. (a) den Brugdraaier, den Dekker, de Plekker, de Roeper, de Snijer, de Volder
  (b) den Tetter (ww. tateren).

Het diminutiefsuffix heeft eerder een ironiserende waarde:

Vbn. Het Brusselaarke (fn. Brusselaars), het Spinneke, het Springbeurske.

De diminutieve functie v.h. suffix blijft anderzijds bewaard in:

Vbn. Het Keuningske (fn. Conincx), het Kwetske, het Waaltje, het Smedje, het Mierke (fn. Van Der Mierde).

Voor dezelfde naamvorm (persoon) komt zowel een vorm met augmentatieve als met diminutieve waarde voor:

Vbn. den Haas X het Haaske; de Kwets X het Kwetske; de Poep X het Poepke; de Zwink X het Zwinkske (fn. Swinkels).

2.3. Kollektiefnamen (KN)

De KN kan gevormd worden door:

- de officiële fn. : Toon Dingenen
- de VN : Frans Pol
- de BN : Jef Pin

Syntactische beschrijving: volgende modellen komen voor:

- in tegenstelling tot de meeste andere dialecten kan de KN voorafgaan; dit model heeft een relictkarakter: vb. Vliegengriet.
- De KN kan gevormd worden door:
    - de VN: Doreskesgon
    - de officiële fn.: Boerkeshein (fn. Vanden Boer)
    - de BN: Sleutellies, Pekjan

- meestal staat de KN binnen persoonsnaamcombinaties achteraan en wordt hij voorafgegaan door:
    - VN: Bert Antonissen
    - titel: directeur Witters

- gevolgd door een KN moet het eerste lid vervangbaar zijn door respectievelijk:
    - een andere VN: Gust Antonissen
    - titel: madam Witters

  VN en titel verwijzen naar leden van dezelfde familie.

3. Verbindingen van persoonsnamen

3.1. De ontwikkeling v.h. Nederlandse antroponymische systeem

Het Nederlandse systeem van de persoonsnaamgeving volgt in grote trekken het algemene Europese patroon, dat teruggaat op het middeleeuwse Latijnse model en uiteindelijk geleid heeft tot het standaardpatroon VN + FN. Naamsystemen kunnen zich echter in de gesproken taal anders ontwikkelen dan in de administratieve taal. Volkse naamgeving kan zich immers in de dialecten veel vrijer ontplooien dan dit in aan strakke reglementering gebonden geschreven (ambtelijke) taal het geval is.

In het Lommelse dialect (en elders in de Nederlanden en Duitsland) ontwikkelde zich in de loop der eeuwen het merkwaardige syntactische patroon TN + VN (Voddefrans).

Dit patroon werd in de loop van de 20ste eeuw meer en meer verdrongen door het omgekeerde model VN + TN (Lies Wit). Deze evolutie is volgens Van Langendonck[7] het gevolg van zowel een taalinterne factor (overgang van synthetische naar analytische constructies) als van externe factoren (ontlening aan het Romaans en administratieve invloeden).

3.2. Verspreiding van het oude patroon met vooropplaatsing

Systematisch onderzoek naar de syntactische verschillen in de persoonsnaamgeving ontbreekt nog. Van Langendonck heeft wel op het bestaan v.h. patroon met voorvoeging gewezen en de geografische spreiding ervan onderzocht[8] De Bont signaleert voor Kempenland (Noord-Brabant, zuidwestelijk van Eindhoven) enkel het bestaan van een vaders-of moedersnaam in genitiefvorm achter de VN (type: Driek Waatjes). Onze contacten met zegslieden in enkele Noordbrabantse, aan Lommel grenzende dorpen hebben echter uitgewezen dat ook de PN met pregenitief er voorkomt:

in Luyksgestel:	Snijersdriek: KN Snijer: 'kleermaker' + VN Driek (Hendrik)
	Heinenjannendriek: Driek v. Jan v. Hein
in Reusel:	Kezenpeen KN Kees + VN Peer (Petrus)

In Limburg vonden we voor Hamont[9] acht gevallen met voorvoeging op een totaal van 430 lemmata. Enkel in Vliermaal[10] komen verschillende types van tweeledige PN met voorvoeging voor:

KN + VN:	Coeimans Lemme, Jepkes Mie
plaatsbep. + VN:	Bok Nier?

Ook in het Duits is het type met pregenitief verspreid, o.m. in Rijnlandse dialecten[11]. Het systeem moet ook in het Frans gewerkt hebben waar we het tijdens lectuur over het Franse katharendorpje Montaillou toevallig aantroffen[12].

3.3. Het nominale patroon met vooropplaatsing in Lommel

3.3.1. In geschreven bronnen

Hoewel het patroon TN + VN zich op de eerste plaats in de gesproken taal manifesteert, duikt het vanaf de 18de eeuw ook een aantal malen in de Lommelse schepenprotocollen op. We vinden het niet enkel terug als informele, affectief geladen benoeming van personen die ook met het standaardpatroon (VN + TN) worden aangeduid, maar ook in een aantal toponiemen. Dit laatste is niet verwonderlijk omdat in de Lommelse (Kempense) plaatsnaamgeving bezitsaffirmatie een grote rol speelt (speelde). 716 pln. van het hele Lommelse bestand (2572 toponiemen)

bevatten een PN (beroepsnaam, bijnaam, familienaam, voornaam). Juist in de benoeming van veldnamen die toch in de intieme kring v.d.

plaatselijke agrarische samenleving ontstonden, slopen een aantal PN binnen die de lokale bevolking aan de eigenaars of pachters van gronden gaven.

Als TN + VN:
- joh(annis) fil(ii) ar(nol)di de berct dicti coman jan, 1450, ARAB, R.45045, 325v;
- Jan Oyen alias Esel Jan, 1719, B.R. 151, 114r;
- Francis Jansen, alias moesel sus, 1788, H.G. 17, 24v; Moezelsus: plaatsbepaling + VN; verwijzing naar de handelsactiviteiten v. deze Lommelse koopman in de Moezelstreek;
- bouwland gelegen in het ven, afkomende van patersjan, 1865, Alen, min. 96; Patersjan: KN (BN) + VN. Cf. het nog levende Patersheintje;
- Ariejaan Louwen, bijgenaamd Meggels Jaan, 1759, L.G. OR. 45; Meggelsjaan: KN (VN Meggel (Michiel) + VN Jaan (Adriaan)

In plaatsnamen komt de verbinding met voorgevoegde genitief voor met of zonder appellatief:
- weiland gelegen in de leuken genaamd de leuk van Linsengond, 1851, Daels, 20. Fn. Linsen + VN Gond (Aldegonde);
- akker genaamd klokkenslekensakker, 1845, Daels, 84. Fn. Klok + VN Leke, dim. v. Lee (Lenart);
- stuk erf genaamt Luykens maaykens stede, 1808, H.P. 24, 30v; Fn. Luyken + VN Maaijke (Maria);
- stuck lant gelegen inde acker Ploegh Jaens stede, 1708, H.P. 28. De toenaam staat hier in verband met de herkomst v.d. persoon. Ploegjaan moet opgevat worden als ‘Jaan (Adriaan) uit de Ploeg (een Lommelse huisnaam);
- een perceel bouwland genaamd veld van louwkens mieke, 1851, Daels, 111. Vn. Lauwke: dim. v. Lauw, Laurens + VN

3.3.2. In het Lommelse dialect

Deze vooropplaatsing v.e. vaak gegenitiveerde KN blijkt slechts mogelijk te zijn geweest, als tussen beide delen nog een duidelijk gevoelde relatie bestond. Deze relatie slaat op woonerf (type: Sleutellies), afkomst (type: Beikesdriekske) en activiteit (type: Kalverpeer). Zoals hierna zal blijken, past de huidige generatie van autochtone Lommelaren het patroon niet meer toe. In de plaats kwam een voorzetselbepaling. Het voorafgaande propriale element is een BN of een KN; de KN gaat terug op de officiële fn. of de VN.

- Bakkersbet	: Bet (Elisabet) + beroepsnaam
- Beikesdriekske	: Beike: dim. v. Bei (vleivorm v.Boudewijn + VN)
- Berkmanstrees	: Theresia Berkmans
- Bessemlies	: i.v.m. beroep v.d. moeder; dochter v. Bessemtrui (Trui Verstappen), die bezems maakte en ermee tot in Nederland leurde

- Boerkesheintje : Hendrik Vanden Boer
- Boerskaatje : Catharina Boers
- Boknol, Boktrees : verwijzing naar eigenaars v.e. geitebok
- Bultbetje : i.v.m. fysieke eigenschap (bult of 'bochel') + VN Elisabet
- Dekkersjaantje : i.v.m. beroep (dekker: 'strodekker') + VN Adriaan
- Dekkersmus : Wilhelmus Dekkers
- Doreskesgon : dim. v. Theodoor + VN Aldegonde
- Heldestee : Tee: Theodora, echtgenote v. Held (Hildebrand)
- Hutmie : hut: 'schamele woning' + VN Maria
- Kalverpeer : i.v.m. beroep (veehandelaar) + VN Petrus
- Kebbespeer : Keb, vleivorm v. Jacob, + VN
- Keizersbet : i.v.m. titel (keizer v. schuttersgilde) + VN Elisabet; verwijzing naar echtgenote
- Kiezelkees : i.v.m. beroep (vervoer v. grind voor aanleg van kiezelwegen) + VN Kees (Cornelis)
- Koksesjaantje : Adriaan Cox
- Kruiskesmie : i.v.m. herkomst (woonde op de Loberg in boerderij met op de voorgevel een witgekalkt kruis; later baatte de dochter op de Heuvel de herberg 'Het Kruiske' uit)
- Kuilderstes : Mathijs Cuylaers
- Kuipersdriek : i.v.m. beroep v. kuiper: 'tonnenmaker' + VN Hendrik
- Kupkesgriet : Kupke: dim. v. Jacob + VN Margriet
- Miekessus : Mieke: dim. v. Maria + VN Franciscus
- Patersheintje : i.v.m. bijnaam + VN Heintje
- Pekbet : i.v.m. beroep? znw. pek: pikzwarte kleverige stof die overblijft na destillatie v. teer; hiermee wordt het garen v. schoenmakers bestreken (pekdraad)
- Poortersheintje : Hendrik Poorters
- Potsus : i.v.m. beroep; handelaar in 'potten' of aardewerk; rondreizende handelaars of 'teuten' staan in 19deeeuwse

	bevolkingsregisters als ‘pottenkruier’ vermeld + VN Sus (Franciscus)
- Schansjan	: i.v.m. herkomst: woonachtig ‘op de Schans’ (Lutlommel) + VN Jan
- Sleutelpeer	: i.v.m, herkomst: uitbater v. herberg ‘In de Sleutel’ + VN Petrus
- Smaatkoob	: i.v.m. beroep: smoutslager; dial. smaat (raapolie) + VN Jacob
- Teskesjan	: i.v.m. afkomst: zoon v. Mathijs
- Verkeskoob	: i.v.m. beroep: handelaar in varkens + VN Jacob
- Vliegengriet	: Margriet Vliegen
- Voddefrans	: i.v.m. beroep: ruilhandelaar; koper v. lompen
- Voermanstrui	: i.v.m. beroep v. echtgenoot; vervoerde personen met rijtuig v. paarden + VN Trui (Geertrui)
- Weversieke	: i.v.m. beroep v. echtgenoot: kousenwever + Sieke: dim. v. Lucie

- Willekenssus	: Franciscus Willekens
- Zandjanneke	: i.v.m. beroep: vervoerder en verkoper v. wit zand voor het bestrooien v.d. vloer + VN

In een aantal gevallen treedt gen. -s op tussen de KN en de VN; in andere gevallen is er juxtapositie

- met gen. -s:	als het voorgevoegde bestanddeel een VN of een officiële fn. is: Koksesjaantje (fn. Cox), Doreskesgon, Kupkesgriet, Roosensjan
	als BN beroepsnaam of pln. is: Kuipersdriek, Kruiskesmie
- met juxtapositie:	indien BN een znw. is: Bokjaan, Bultbetje, Potsus, Smaatkoob.

Dit nominale patroon met al of niet gegenitiveerde KN benoemt de oudere generatie autochtone Lommelaren. In bijna alle gevallen betreft het overleden personen. De vooropplaatsing (VN, officiële fn., BN) werd in de jongste decennia vervangen door een verbinding, al of niet met vz. (meestal ‘van’). Deze voorzetselbepaling benoemt dan een jongere (ondertussen ook reeds bejaarde) generatie van de ‘collectiviteit’. De verdwijning v.d. pregenitief gaat trouwens samen met de zich thans nog voltrekkende afbouw v.h. casussysteem.[13]

Uit volgende vbn. blijkt de vervanging v.h. oude nominale systeem door een voorzetselbepaling duidelijk:

Oude generatie	Jongere generatie
Beikesdriekske	Suska van Beike
Boerkesjanneke	Henri van Boerke
Bokjaan	Fons van den Bok
Kruiskesmie	Mie van het Kruiske
Kuipersdriek	Jef van de Kuiper
Nollekesdriek	Trien van Nollen
Pekdrieske	Dolf van de Pek
Sleutellies	Fons van de Sleutel
Stubbelenspeer	Trien van Stubbelen
Vliegengriet	Mie Vlieg
Voddefrans	Anna Vod

Een interessante trits is:

Lerespeer (grootvader) **>** Peerke Leer (vader) **>** Louis van Leren (zoon) Leer: beroepsbijnaam voor een schoenmaker. Blijkens het bevolkingsregister v. 1826 oefende Antony Gerits (1792) het beroep van schoenmaker uit[(14)].

4. PN-verbindingen of verbindingen van PN met titel, BNW of voorzetselbepaling

4.1. Van eennamensysteem naar meervoudig patroon in de geschreven bronnen

In de loop van de middeleeuwen is het Germaanse (Europese) eennamensysteem geleidelijk vervangen door een tweeledig of zelfs drieledig patroon. Aan de individuele naam voegde men een beschrijvend en onderscheidend element toe. Op de individuele naam volgde dus een soort bijstelling die een distinctieve waarde had. Deze werd in Lommelse bronnen meestal voorafgegaan door filius, dictus, alias of een voorzetsel; daarnaast treedt juxtapositie op en eerder uitzonderlijk volgt een relatieve zin.

- filius:	arnoldus filius drosseten, 1340, ARAB, R. 45038, 52v; godefrido filio godens, 1340, id. 53r; melys fili(us) dries, id, 1380, 51v;
- dictus:	petrus dictus lawe, 1340, ARAB, R. 45038, 55r; thomas dictus lob(er)ghe, 1340, id. 55r. 51v; will(elmu)s dictus slechte, 1340, id. 55v;
- alias:	joh(anne)s filius jo(hannis) naeldermans al(ia)s ma(n)narts, 1450, ARAB, R. 45045, 343r;
- juxtapositie:	wout(erus) tector, 1380, ARAB, R. 45040, 50r; jannes die gruyt, 1396, id., Rol. 2802; henricus die delscher, 1429, id, R. 45043, 130v;
- voorzetsel:	jhan van den kattenbossche, 1346, P, C. 3; mathys van luttel lumele, 1346, id.; goden van loemel, 1368, ARAB, Rol. 2779;
- relatieve zin:	luetgaert sanders wijf was van lumele, 1346, P.C. 3.

Na verloop van tijd verdwenen de tussengevoegde bestanddelen, voorzetsel en relatieve zinnen en werd de TN een vast bestanddeel achter de VN. Wat het drieledige namentype betreft, dit komt voor Limburg alleen in Lommel voor. Lommel gaat hier met de Noordbrabantse dorpen mee, waar het patroon zeer gewoon is[(15)]. De VN wordt dus gevolgd door twee patroniemen. We treffen het in de cijnsboeken aan vanaf de 15de eeuw, maar vooral in de 16de en 17de eeuw.

Volgende attestaties illustreren de evolutie:

- symon poertman, 1394, ARAB, R.45041, 152; p(ro ar(nol)do filio symonis poertman, 1448, id. R.45044, 157 = ar(nol)dus moens poertma(ns), 1448, id. 157

- laurentius filius ghenen thijs(soen), 1450, ARAB, R. 45045, 361r = laurentius ghenen thijs, 1450, id. 318v.

De tweede naam is steeds de voornaam v.d. vader; de laatste is vaak de voornaam v.d. grootvader of een reeds erfelijk geworden patroniem. Vgl. nog:

- Guen Jan mertens, 1608, ARAB, K. 5138, 43r;
- neffens jannen Jan truens erve, 1608, id. 18v;
- aen heyn gibel truyens erve, 1608, id. 18v;
- jan roosen jacopss, 1628, ARAB, R. 50876, 33r;
- Jan soone Adriaen matthysken mertens, 1639, ARAB, R. 45059, 52v.

4.2. In het Lommelse dialect

* VN + KN (officiële fn.): Peer Michiels
* VN + BN: - De BN kan zonder de VN optreden: (Jaak) den Hollander
- De BN kan niet zonder de VN optreden:
Janneke Platvoet
Janneke Pan
Jan Stek
Jan Soep
Lies Wit
Toke Paap

* KN + BN: dit model met vooropplaatsing komt (in Vlaanderen) zelden voor; in het Lommels leeft het nog in volgende verbindingen. Cf. ook 3.3.

Berkmanstrees	: Theresia Berkmans
Boerskaatje	: Catharina Boers
Dekkersmus	: Wilhelmus Dekkers
Kuilderstes	: Mathijs Cuylaers
Poortersheintje	: Hendrik Poorters
Thomasjaan	: Adriaan Thomas
Willekensus	: Franciscus Willekens.

* Verbindingen v. PN met titel of BNW:
- Titel + PN : Boerke Geens, madam Tes, meester Smeulders, directeur Witters
- Bnw. + PN: den Dikke Menten, de Lange Jansen, de Rosse Willekens, de Groten Bleys
- Bnw. + BN: de Kleine Pul (de man heette Kuyken, dial. kuiken: ‘pul’)

* VN met voorzetselbepaling (VZB)

Dit type is in Lommel massaal verspreid en vervangt het oude type (nominaal patroon met vooropplaatsing). Aan de kern wordt (worden) een (of meer) VZB toegevoegd. Als bindfoneem treedt meestal ‘van’ op (meestal verkort tot ‘va’).

De VZB bevat een PN

PN met één VZB:

- PN na het vz. is eenledig:
  PN + van + VN: VN + van + VN

  Peer van Dorus
  Jaak van Luiken (Luik < Lodewijk)
  Peer van Dirken
  Trien van Nöllen
  Harrie van Lieske
  BN + van + VN:
  De Witte van Merten
  De Pin van Janen

  PN + van + BN: VN + van + BN

  Hein van de Krommen
  Diel van Toebak
  Lies van den Teut
  Jef van de Zak
  Ber van den Burger
  Hein van de Kromme
  BN + van + BN
  De Kleine van Poetsken
  Den Dikke van den Das
  Den Dikke van Toebak
  De Kuts van den Daan
  De Witte van de Korporaal
  De Witte van Boer Nijs

- PN na het vz. is tweeledig (PN voor het vz. is altijd VN)
  VN + van + (VN + KN)

  Dré van Jan Renders
  Giel van Jan Meus
  Jaak van Frits Verdonk
  Nestje van Polleke Sevens
  Lieske van Staf Engelen

  VN + van + (VN + BN)

  Thieu van Berke Slim
  Lies van Bert de Facteur
  Thieu van Jaak Hoes (< fn. Verhoeven)

  VN + van + (BN + KN)

  Julia van Bakker Van Engeland
  Jef van Boer Huijsmans

  VN + van + (bnw. + PN)

  Mie van Kromme Nol
  Lieske van Rooie Peer

  VN + van + (bnw.) + BN

  Alfonsien van de Zwerte Fles

PN met twee VZB
- VN + van + VN + van + eenledige PN

  Nar van Jan van Naren
  Frens van Peer van Dirkenen

- VN + van + VN + van + BN

  Jan van Hein van de Krommen
  Jef van Iets van Lutten
  Jef van Mieke van Luikse Nol

- BN + van + VN + van + BN

  De Witte van Merten van de Lochte

De VZB bevat een ruimtenaam

De vernoeming gebeurt meestal met het vz. ‘van’, soms met het vz. ‘uit’.

PN met een VZB

- PN + van + ruimtenaam (plaatsnaam)

  Fons van de Sleutel
  Miel van de Vest
  Jaak van 't Stort
  Driekske uit de Heggen

- BN + van + ruimtenaam

  De Grote van Nummer Een
  De Zwarte van de Konijnepijp
  Het Pauske van Kerkhoven
  Den Deken van Kattenbos
  De Groene van den Heuvel

5. Semantische benadering[16]

5.1. Afkomst

5.1.1. Familiale afkomst

5.1.1.1. Rechtstreekse overdracht (zonder metonymie)

Uit KN, meestal officiële fn.:

Bleyen	Jan Bleyen
Tips	Miel Tips

Opmerkingen:
-in de KN kan verkorting of een andere morfologische wijziging optreden

Fik Verhoeven	> Fik Hoes
Frans Ceustermans	> Fakus

-uit de KN kan een BN ontstaan waarbij in de KN (fn) eveneens een morfologische wijziging optreedt:

André Reynders	> de Render
Remi Bosmans	> den Bosman
Gustaaf Cremers	> de Cremer
Urbain Delsupehee	> den Dulzepee
Willem Pennemans	> de Penneman

Gefossiliseerde van-bepaling:

In een groot aantal gevallen sleet het vz. ‘van’ af en trad accentwijziging op:

uit VN:

'Fons van Sie	> Fons va'siejen
'Peer van Luik	> Peer va'luiken
'Peer van Dirk	> Peer van'dirkenen

uit BN:

'Trien van den Beer	> Trien Vanden'beer
'Dolf van de Pek	> Dolf vande'pek
'Ber van de Burger	> Ber vanden'burger

Het oudste stadium is het patroon met voorvoeging:

als VN:

Kupkesgriet	< Griet (Margareta) v. Kup (Jacob)
Doreskesgon	< Gon (Aldegonde) v. Doreske (Theodoor)

als BN:

Kwatsjaan	< Jaan van Kwats (?)

5.1.1.2. Met metonymie: verdwijning v.h. vz. 'van'

Henri van Pol (Dingenen)	> Henri Pol
Frans v. Henri v. Pol	> Frans Pol
Jef, zoon v. Har (Mertens)	> Jef Har
Mie v. Seppe Van Limbergen	> Mie Sep
Hein van Jan Stok	> Hein Stok

5.1.2. Geografische herkomst

5.1.2.1. Zonder metonymie: rechtstreekse afleiding uit de inwonersnaam

den Engelsman, (Jaak) den Hollander, de Waal, het Waaltje, de Kluizenaar (kluis: 'kleine, afgelegen woning'); Luikse Nol (voor de Brabantse Lommelaar iemand die uit het vroegere prinsbisdom Luik afkomstig was)

5.1.2.2. Met metonymie: weglating v.h. vz. 'van'

i.v.m.	oriëntatiepunt:
	Moe Brug (grootmoeder, wonende bij de brug)
	Mie Hut (woonachtig in klein huisje)
	Mie Ster (baatte café 'De Ster' uit)

i.v.m.	straatnaam:
	Moe Konijnepijp (grootmoeder wonende in die straat)

5.1.2.3. Met het vz. ‘van’

De Grote van Nummer Een (woonde in het eerste boerderijtje op Lommel-Kolonie), Miel van de Vest (woonde ‘op de Vest’ op Lutlommel)

5.1.2.4. Het oude systeem met voorvoeging

Sleutellies, Sleutelpeer	: wonende in herberg ‘De Sleutel’
Hutmie	: cf. Mie Hut
Schansjan	: wonende bij verdwenen schans

5.2. Eigenschap

We onderscheiden naamgeving i.v.m. een fysieke, psychische of sociale eigenschap.

5.2.1. Fysieke eigenschap

5.2.1.1. Zonder metonymie

Lidwoord + bnw.	de Brede, de Groffe (iemand met struise lichaamsbouw), de Kromme, de Mottige (met pokdalig gezicht), de Stijve, de Zwarte
Lidw. + bnw. + PN	Dikke Louis, Kalen Hein, Zwart Jefke, Rosse Jef, Grijze Grad (Gerard), de Groten Bleys, den Dunne Menten
	Dikke Jeanne, Rooi Trien
Lidw. + bnw. + appellatief	de Zieke Hin (hin: ‘hen’; oud en lelijk mannetje)

5.2.1.2. Met metonymie

Pars pro toto	Janneke Platvoet
	Betje Bult (in oud systeem: Bultbetje)
	Krol (met krulhaar)
	den Baard
	de Wrat
Metafoor	den Dop: persoon v. kleine gestalte
	den Taks: klein persoon met kromme benen; cf. dashond, teckel

5.2.2. Psychische eigenschap

5.2.2.1. Uit bnw.

de Groene	:? i.v.m. groen: ‘eigenaardig iemand’
Berke Slim	
Jan Stillekes	: rustig, onopvallend type
de Rauwe	: rauw: ‘onbeschaafd iemand’
Jefke Precies	: nauwgezet persoon

5.2.2.2. Uit appellatieven

Boerke Slok	: harde werker, slokop
de Pin	: hebzuchtig iemand
het Springbeurske	: dial. springbeurs: ‘lichtgeraakt iemand’
de Bleit	: lawaaierig persoon
den Tetter	: praatziek iemand
de Socialist	

5.2.3. Sociale status

5.2.3.1. Zonder metonymie

Familiale titels:

Deze blijven meestal beperkt tot de enge familiekring, maar kunnen uitzonderlijk daarbuiten bekend raken:

Monneke: dim. v. mon, dial. voor ‘moeder’

I.v.m. functie of beroep:

Dokter Schepkens, meester Jansen, juffrouw Boven (onderwijzeres), de Korporaal, de S(j)oeper (werkte destijds in Duitse fabriek en bracht het tot werkleider, Du. ‘der Super’)

Gewone aanspreektitels:

juffrouw Schepkens, madam Tes (echtgenote v. Mathijs (Slegers))

5.2.3.2. Met metafoor

den Deken, den Bisschop, de Priester, Malbroek (naar de in de Kempen onder de naam Malbroek bekende Engelse legeraanvoerder Marlborough (1650-1722)?), den Baron, den Burger.

5.3. Activiteit

We maken hierbij een onderscheid tussen namen die teruggaan op een regelmatige activiteit (beroep, gewoonte) en namen die duiden op een eenmalige daad.

5.3.1. Herhaalde activiteit

5.3.1.1. Zonder metonymie

Nomina agentis (meestal eindigend op -er):

den Brugdraaier (bediende draaibrug over Maas-Scheldekanaal, den Dekker (strodekker), den Blekslager (koperslager), den Drukker, de Mulder, de Pieur (Fra. payeur: betaalde de arbeiders bij de aanleg v.d. spoorlijn Antwerpen-Mönchen-Gladbach), de Schoester (schoenlapper in Nederland), de Snijer (kleermaker), de Plekker (stukadoor), de Volder. Sommige zijn tweeledig: Jaantje den Bakker, Jefke de Roeper, bakker Sus, Bert de Facteur.

Verbaalstammen (een-of tweeledig):

het Snipperke (snipperen: 'in stukjes snijden'), Mie Hort (dial. horten: 'nieuwsgierig zijn'), Mieke Pruuf (kokkin, proefde steeds de gerechten)
Met voorvoeging: Knipmie (naaister); Voermanstrui (echtgenote was logementhouder en had een gespan)

Andere:

den Teut, Wies v. den Teut: voorouders kwamen als teut of koopman aan de kost
De Zwiets: oefende het ambt van suisse of ordebewaarder in de parochiekerk uit
De Kuts: Mnl. cuts: 'koopman, venter'?[17]
Het Moeske: helper, knecht in de fabriek (dial. ne moes)

5.3.1.2. Met metonymie

Met benoeming v.h. object of het instrument v.d. activiteit:

de Paap: i.v.m. kegelspel: de man gooide alle kegels om, ook 'de paap' of middelste kegel
Nand Bus (busbestuurder)
Gust Pap (melkboer)
Jef Stella (verdeler v. dit biermerk)
Jan Legum (groentehandelaar)
Peer Plafond (metselaar en stukadoor)
Jan Soep (handelaar in soep)

Met bnw.:

Koperen Tinus (koperslager)

Met voorvoeging:

Bessemtrui (bezembindster)
Voddefrans (lompenhandelaar)
Smaatkoob (maker v. smout)
Kalverpeer (veekoopman)

Met verwijzing naar land:

den Duits, de Pruis, Pruis Willekens: arbeiders in Duitse metaalfabrieken op het einde v. vorige eeuw.

Opvallende gezegden:

Poepke: sprak als kind 'boterham' 'poeplam' uit
de Wam: kon zijn vn. (François niet uitspreken)
Zotte Koel: reed lichtjes aangeschoten bijna in het kanaal en riep dan uit: 'Hou zot, hadde nie gezien dat er water in die koel (waterkuil) waar (was)'

Metaforisch:

de Ekster: kon drukte maken als een ekster

5.3.2. Eenmalige activiteit:

Jef Kraan: kroop eens bij wijze van protest tegen de verkoop van zijn handelszaak in een bij een bouwwerf gebruikte, hoge hijskraan en bleef er een paar dagen zitten
den Draak: stichter v.e. plaatselijke carnavalsvereniging: 'De vrienden van den draak'.

V. Mennen

Bronnenvermelding

ARAB	: Algemeen Rijksarchief v. Brussel
R.	: Rekenkamer van Brabant
Rol.	: Rolrekeningen
K.	: Kerkelijk Archief
B.R.	: Rijksarchief v. Noord-Brabant ('s-Hertogenbosch. Archief v.d. Raad en Rentmeester-Generaal)
H.	: Rijksarchief v. Hasselt
G.	: Gichten (Lommel)
P.	: Protocollen v. Transporten (Lommel)
P.C.	: Abdijarchief v. Postel. Charters betreffende Lommel
L.G. OR.	: Gemeentelijk Archief v. Lommel. Overlijdensregisters
Alen	: Notariaat Alen (archief v. Notaris Crolla).

Bibliografie

BACH A.
Deutsche Namenkunde, I, 1-2: Die deutschen Personennamen, Heidelberg, 1952. Zie vooral het deel: 'Zur Wortfügung der deutschen Personennamen', 65-79.
LEYS O.
Sociolinguïstische aspekten van de persoonsnaamgeving, Naamkunde 8, 1976, 138-158.
MENNEN V.
Toponymie van de Vrijheid Lommel. Onuitgegeven doctorale dissertatie, Leuven, 1987.
ROELANDTS K.
Vokaalvariatie in hypokoristika. In: Expressiviteit en Taalverandering (175-203). Verzameling opstellen de auteur aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag. Onomastica Neerlandica, 1989.
ROELANDTS K. - MEERTENS P.J.
Nederlandse familienamen in historisch perspectief, Anthroponymica, 4, 1-43.
VAN LANGENDONCK W.
De persoonsnaamgeving in een Zuidbrabants dialekt, I-II, Naamkunde 10, 1978, 81-144 en 234-267.
VAN LANGENDONCK W.
Geografie van de voor-en toenaampatronen in de Vlaamse dialekten, Naamkunde, 23, 1991, 9-20.
VAN LOON J.
Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenamen, Kortemark-Handzame, 1981.

Eindnoten:

(1) Zie hierover O. LEYS: Sociolinguïstische aspekten van de persoonsnaamgeving: Naamkunde 8, 1976, 147.
(2) Zie hiervoor: W. VAN LANGENDONCK: De persoonsnaamgeving in een Zuidbrabants dialect, Med. Ver. Limb. Dial. en Naamk., 12, I, 3-4.
(3) Cf. in het Lommels: 'yəzei'ən' (gazetje), 'kχi'ən' katje), 'zø'ən' (zotje).
(5) Zie ROELANDTS-MEERTENS: Nederlandse familienamen in historisch perspectief. Anthroponymica, 1951, IV, 32.
(4) V. MENNEN: Toponymie v.d. Vrijheid Lommel, I, 243.
(6) Zie hierover: K. ROELANDTS: Vokaalvariatie in hypokoristika: in: Expressiviteit en Taalverandering, Verzameling Opstellen de auteur aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag, Leuven, 1989, 175-178.
(7) W. VAN LANGENDONCK: Geografie van de voor- en toenaampatronen in de Vlaamse dialekten, Naamkunde, 23, 1991, 18.
(8) W. VAN LANGENDONCK: Geografie van de voor- en toenaampatronen in de Vlaamse dialekten, Naamkunde, 23, 1991, 9-20.
(9) G. MOONEN: Oude en moderne bijnamen in Hamont. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1969.
(10) J. LEYSSEN: Nominale patronen met moderne persoonsnamen in het dialect van Vliermaal. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1970.
(11) A. BACH: Deutsche Namenkunde: I: Die deutschen Personennamen, 66-67.

(12) Het systeem v. voorvoeging troffen we ook aan in E. Laduries boek over het ketterse katharendorp Montaillou in de Franse Pyreneeën (Ndl. vertaling, Ooievaar Pockethouse, Amsterdam), gebaseerd op het inquisitiedossier v. bisschop Jacques Fournier, bisschop v. Pamiers, (14de eeuw). Tot de katharen in Montaillou behoorde een zekere André Tavernier. Hij werd echter steeds 'Prades Tavernier' genoemd, omdat hij afkomstig was uit het nabijgelegen bergdorpje Prades, waar hij wever was. Zie hiervoor de index p. 499.

(13) Cf. het huidige proces v. deflectie in het Lommels: Jeffens huis > het huis van Jef; bij Sussen > bij Sus; voor Lizanen > voor Liza; ik hem het Jannen gegoven > ik hem het aan Jan gegoven; ik hem Jaken gezien > ik hem Jaak gezien.

(14) L.G. Lijst der ingezetenen van de gemeente (anno 1826), nr. 547.

(15) J. VAN LOON: Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenamen, 233 e.v.

(16) Hiervoor maken we gebruik van de classificatie v. VAN LANGENDONCK in: De Persoonsnaamgeving in een zuidbrabants dialect, Naamkunde 10, 1978, 81-144.

(17) Middelnederlands Handwoordenboek, 317.